

L'Espanya buidada i la justícia espacial

N. 267. Abril del 2023. Suplement del Quadern CJ n. 232
Cristianisme i Justícia. Roger de Llúria, 13, 08010 Barcelona
93 317 23 38 • info@fespinal.com • www.cristianismeijusticia.net

La història de la Pilar

La Pilar viu en un petit municipi de menys de cinquanta habitants. Als matins prepara l'esmorzar abans d'agafar el cotxe per portar els seus fills a escola. Des del dia que va tancar l'únic bar del poble, no tan sols ha perdut l'oportunitat de poder-hi esmorzar, sinó la possibilitat de socialitzar amb altres persones que solien trobar-s'hi abans d'anar a treballar o en tornar-ne. El col·legi més pròxim el té a 35 minuts per carretera i no existeix transport escolar que passi pel municipi a recollir els alumnes. En qualsevol cas, és pitjor el que ha passat amb el fill gran, que per anar a l'institut ha hagut d'anar-se'n a viure a la capital de dilluns a divendres. Al cap de més d'una hora de conduir per portar els seus

fills a escola, la Pilar torna al municipi on comença la seva jornada. Té una petita empresa. Avui fa vent al poble i Internet no funciona. Un altre dia que no pot revisar les factures digitals i intercanviar correus amb proveïdors i clients. Tenia una videotrucada programada, que haurà d'ajornar o agafar el cotxe per anar a un municipi que no està gaire lluny i que disposa de bona connexió.

La Pilar també té cura dels seus pares, una mica grans, que segueixen vivint al poble. El metge visita la població un dia a la setmana durant dues o tres hores. Si en qualsevol altre moment necessiten atenció mèdica, han d'agafar el cotxe i conduir una mica més de mitja hora per anar al centre de salut que tenen més a la vora. Si han d'anar a l'hospital, el temps es duplica. La majoria de gent gran del

poble n'han de marxar quan no els renovent el permís de conduir, ja que perden tota accessibilitat ni que sigui per anar a comprar les coses més bàsiques o anar al metge.

La història de la Pilar és la de milers de persones que viuen en els més de 1.300 municipis que a Espanya tenen menys de 100 habitants. Més del 15% d'aquests municipis viu situacions similars a les descrites en aquestes línies. El món rural és un lloc amb potencialitats per oferir un projecte de vida a molta gent i, tanmateix, una multiplicitat de factors polítics i socioeconòmics ha comportat el fet que el nostre país tingui un medi rural que sofreix la despoblació a un ritme accelerat.

Per què és necessari vertebrar el territori?

A Espanya, el 30% del territori concentra el 90% de la població. 42 dels 47 milions d'habitants del país viuen en 1.500 municipis. La resta del territori, un 70%, està poblat per 5 milions de persones que es troben disperses en més de 6.500 municipis. A més, les piràmides demogràfiques dels petits municipis no són com les dels altres. En la majoria no hi ha nens i, en molts, tampoc hi viuen adolescents. Hi són majoria les persones jubilades, i hi ha més homes que dones. Aquestes diferències, més inflades que en la majoria dels països europeus, tenen nombroses conseqüències polítiques, econòmiques i socials.

El fenomen de les migracions des d'entorns rurals cap a les ciutats és una realitat ja des dels anys seixanta, amb la progressiva mecanització del camp i la industrialització del país. La despoblació

d'extenses àrees de municipis a Espanya no era res que el creixement econòmic requerís i que les polítiques públiques no poguessin frenar. Però no va anar així. Les polítiques del "desarrollismo" franquista van crear pols de desenvolupament industrial que van fer que unes províncies progressessin i unes altres es despoblessin. Catalunya, el País Basc i Madrid, conjuntament amb el litoral mediterrani, es van beneficiar d'aquestes decisions polítiques. Així, queda la configuració del que avui coneixem com a Espanya buida, que seria la gran majoria del territori, exceptuant-ne la capital amb la seva àrea metropolitana i les regions del litoral mediterrani. És veritat, però, que en aquest litoral la realitat no és homogènia, i que son moltes les zones interiors, que també han perdut població els darrers anys. I al revés, algunes comunitats que pateixen despoblació en gran part del seu territori com Aragó o Castella i Lleó, tenen capitals amb un gran desenvolupament socioeconòmic i amb creixement de població.

L'alternativa a aquest model hauria estat un desenvolupament molt més repartit pel territori. En l'actualitat, amb comarques o zones envellides i despoblades, algunes polítiques de desenvolupament rural han construït polígons industrials a les capçaleres de comarca o els municipis de la zona. I sovint, aquests polígons estan buits. El moment adequat per a la instal·lació d'aquestes àrees era el del primer desenvolupament industrial. Llavors, la gent no hauria hagut de canviar de municipi de residència per trobar feina. Però es va apostar per una concentració industrial, teòricament per afavorir una hipotètica millora de l'efectivitat i la productivitat de l'economia.

Tanmateix, de la mateixa manera que l'economia rep beneficis de l'aglomera-

ció, que expliquen per què les empreses tendeixen a instal·lar-se en llocs on ja n'hi ha més, també hi ha uns costos en aquest mateix sentit que perjudiquen contextos amb massificacions econòmiques i poblacionals. És per això que, al contrari del que se sol creure, les ciutats que més creixen són les petites o intermèdies. Però la inèrcia de creure que la concentració és bona fa que es continuï apostant per polítiques que acumulen la població en grans ciutats enfront dels pobles.

N'és un bon exemple el desenvolupament de les infraestructures ferroviàries, en què s'ha prioritzat un tren d'alta velocitat, amb poques parades, que connecta les ciutats principals, a una altra d'alternativa (seguida per molts països europeus) d'un tren que pugui fer més parades, sacrificant una mica la velocitat per vertebrar el territori d'una manera eficient.

Arran d'aquest buidament, els municipis afectats han vist com l'economia local s'ha anat enfonsant de manera progressiva. A això s'hi ha afegit el desmantellament de serveis públics com la sanitat, l'educació, la seguretat o l'oci i la cultura, a causa de la ineficiència en la prestació d'aquests serveis en nuclis petits de població. La realitat de les persones que avui viuen en zones despoblades és la de municipis amb serveis públics inexistent o molt precaris, que depenen absolutament del vehicle privat per anar al poble gran o la ciutat que tenen més a prop. Un context com el rural que pot aportar una tremenda qualitat de vida es converteix sovint en una zona difícil de viure-hi.

En termes de sostenibilitat, els problemes que causa la despoblació també són notables. Cada estiu veiem amb horror que grans extensions de boscos es

cremen al nostre país. L'abandonament dels boscos que abans estaven cuidats per ramaders que desenvolupaven la seva tasca professional en aquestes àrees, els fa presa fàcil del foc, que d'altra manera no s'hi hauria produït.

La gran mobilització de l'Espanya buidada que va tenir lloc a Madrid el 31 de març de 2019 va posar damunt de la taula el tema de la despoblació i els desequilibris territorials. Allà, moviments socials i plataformes ciutadanes de tots els racons del país van mostrar el seu cansament davant unes polítiques públiques que els havien deixat de banda i que són responsables directes del buidament al qual se'ls ha sotmès. Demanaven igualtat d'oportunitats i drets per a tots els ciutadans, independentment de si viuen en una zona urbana o una rural.

Té sentit parlar de justícia espacial?

En l'enfocament de les capacitats proposat per l'economista Amartya Sen, «la pobresa no és només la falta de recursos, sinó la falta de llibertat per dur a terme els plans de vida que cadascú té dret per valorar». En aquest sentit, podem plantejar que la manca d'infraestructures i de serveis públics a l'Espanya buidada és un element que pren llibertat als ciutadans per dur a terme els seus plans de vida. Si pensem en un ciutadà que es planteja viure en algun poble d'aquestes zones, és fàcil constatar que se li presentaran moltes dificultats per poder dur a terme el seu projecte: des de la falta de connexió a Internet a l'absència de centres de salut propers o d'escoles on escolaritzar els fills, passant per la falta d'infraestructures que possibilitin la connexió amb centres de més densitat. Per solucionar

aquest problema, és necessari entendre que la categoria de justícia social pot quedar una mica abstracta o vaga davant d'aquest repte concret. No es busca una simple redistribució de la riquesa o aplicar una perspectiva rural. És necessari parlar d'una justícia espacial que possibiliti el debat sobre el perjudici causat a uns territoris determinats.

El geògraf Edward W. Soja va ser el primer a plantejar el concepte de justícia espacial. Per explicar el seu significat, en el seu llibre *Seeking Spatial Justice (En busca de la justícia espacial* en la seva edició en castellà) explica aquesta anècdota: «El 1996, el sindicat de conductors d'autobusos de Los Angeles va denunciar l'autoritat de transport per discriminació espacial. Deia que s'havien invertit milions de dòlars en les xarxes de metro i tren que donaven servei a una petita part de la població, precisament la rica i blanca que vivia en les zones residencials, mentre que al mateix temps havien encarit les tarifes dels autobusos, l'únic servei de què disposava el gruix de la població pobra dels suburbis que no podia tenir cotxe, però que necessitava desplaçar-se i per tant necessitava l'autobús per viure i treballar. Van demostrar els errors de planificació i al cap dels anys van guanyar. Es va repartir la inversió, es va millorar la flota d'autobusos i l'abast de les xarxes, va haver-hi més vigilància a les parades i no van pujar les tarifes. Necessitem justícia espacial».

Malgrat que aquest concepte de justícia espacial va néixer aplicat a l'urbanisme i a la justícia entre els diferents districtes de les grans ciutats, intuïtivament podem entreveure la seva aplicació al problema dels territoris despoblats en

general i de l'Espanya buidada en particular. La planificació d'infraestructures i altres polítiques públiques ha estat tradicionalment centralitzada en els pols desenvolupats del país. Aquesta estructuració del poder ha caigut de manera evident en una miopia centralista segons la qual s'han deixat de banda territoris que han sofert un greuge comparatiu pel que fa a inversió pública. La justícia espacial reclama un dret a la igualtat d'oportunitats amb independència de la província o del territori on es visqui.

Aquesta perspectiva de justícia espacial requeriria una correcció dels plans públics d'inversió de futur, com poden ser els plans d'infraestructures o de creació d'institucions. La desconcentració d'institucions de l'Estat i de les comunitats autònomes és un bon punt d'inici. L'efecte capitalitat que les institucions generen si no es reparteixen pel territori és part de la injustícia espacial que s'ha de corregir. També es requereix l'enfortiment dels serveis públics que indubtablement són de més mala qualitat en aquests territoris despoblats. Els criteris economicistes derivats d'un utilitarisme aplicat a les polítiques públiques només poden continuar fomentant la injustícia espacial. Si es vol canviar de paradigma cal que els criteris per al disseny de polítiques públiques tinguin en compte aquesta dimensió per sobre de criteris quantitius de població, que acaben generant acumulació en urbs ja de per si molt denses i buidament en aquelles zones que ja estan força despoblades.

Diego Loras Gimeno
Investigador a la Universidad
Pontificia Comillas